

دانشگاه هرمزگان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

بازنمایی مؤلفه های هویت ملی در رمان های تاریخی از ۱۲۸۴ تا ۱۳۰۰ خورشیدی

استاد راهنما:

دکتر فرامرز خجسته

استاد مشاور:

دکتر مصطفی صدیقی

دانشجو:

سید جواد رضایی عصار

مرداد ۱۳۹۰

به یاد مادرم
و
تقدیم به پدر بزرگوارم

به پاس رنج ها و مهربانی هایشان

فهرست مطالب

پاسداشت

سپاس بیکران به درگاه خداوند بزرگ و بی همتا که این پایان نامه با راهنمایی های ارزنده و عالمانه ی استاد ارجمند آقای دکتر فرامرز خجسته و مشاوره های بی دریغ و صادقانه ی استاد گرامی آقای دکتر مصطفی صدیقی به پایان رسید و این دو بزرگوار با فضل و فروتنی شان، بنده ی حقیر را برای همیشه وامدار منت خود ساختند.

لازم می دانم از استادان محترم گروه ادبیات فارسی دانشگاه هرمزگان، به ویژه سروران محترم آقایان دکتر نوری و دکتر دهقانیان و سرکار خانم دکتر جهانگرد و سرکار خانم دکتر درّی که در مدت تحصیلم از محضرشان بهره مند شدم؛ تشکر و قدردانی نمایم.

از لطف و همکاری عزیزانی که در تهیه ی منابع، اصلاح و ویرایش متن این پایان نامه مرا یاری رساندند و همچنین از همراهی همسر و فرزندانم سپاس فراوان دارم.

چکیده

رمان های تاریخی فارسی به تأثیر از رشد آگاهی ملی و تشکیل دولت های ملی متعاقب انقلاب فرانسه در اروپا و جنبش مشروطه در ایران پدید آمد که موضوع آن ها بازسازی حوادث گذشته و شخصیت های تاریخی بود.

نویسندگانی چون محمد باقر میرزا خسروی، شیخ موسی نثری، عبدالحسین صنعتی زاده کرمانی و محمد حسن خان بدیع رمان هایی به نام شمس و طغرا، عشق و سلطنت، دام گستران و داستان باستان از سال (۱۲۸۴-۱۳۰۰ ش) نوشتند که هدفشان بیش تر آموزش تاریخ و احیای هویت ملی و تقویت حس میهن دوستی بود و اولین رمان های تاریخی نامیده شدند. این پژوهش به بازنمایی مؤلفه های هویت ملی در رمان های تاریخی این دوره می پردازد و گرایش نویسندگان آن ها به ناسیونالیسم و میزان تأکیدشان را به هر یک از این مؤلفه ها مشخص می کند.

هویت ملی، ناسیونالیسم، چیستی و زمینه های پیدایش رمان تاریخی و هویت ملی در رمان تاریخی، چهار فصل این پژوهش را تشکیل می دهند که در فصل چهارم، تحلیل ها همراه با نمونه هایی از متن داستان ها ارایه می گردد. در فصل پنجم، از مجموع مباحث و تحلیل ها، جمع بندی و نتیجه گیری شده است.

تحلیل ها نشان می دهد تأکید بر مؤلفه هایی که اشتراک و وحدت بیش تری نزد قوم ایرانی دارند؛ از نکات مشترک در آثار نویسندگان اولین رمان های تاریخی فارسی است. کلید واژه: رمان تاریخی فارسی، هویت ملی، ادبیات مشروطه، ناسیونالیسم

فصل اول (درآمد)

- ۱-۱- مقدمه ۲
- ۲-۱- مسأله تحقیق ۲
- ۳-۱- سؤالات تحقیق ۳
- ۴-۱- مواد و روش انجام تحقیق ۳
- ۵-۱- پیشینه ی تحقیق ۴
- ۶-۱- هدف و ضرورت انجام تحقیق ۶

فصل دوم (هویت ملی و ناسیونالیسم)

- ۱-۲- هویت ملی ۸
- ۱-۱-۲- ابعاد هویت ملی ۸
- ۲-۱-۲- تشکیل (تکوین ملت) ۹
- ۲-۲- ناسیونالیسم ۱۲
- ۱-۲-۲- پیشینه ی ناسیونالیسم ۱۴
- ۲-۲-۲- مفهوم جدید ملت ۱۵
- ۳-۲-۲- جهان شمول بودن ناسیونالیسم ۱۵
- ۴-۲-۲- ناسیونالیسم امری اتفاقی ۱۷
- ۵-۲-۲- انواع ناسیونالیسم ۱۷
- ۱-۵-۲-۲- لیبرال ۱۸
- ۲-۵-۲-۲- محافظه کار ۱۸
- ۳-۵-۲-۲- توسعه طلب ۱۸
- ۴-۵-۲-۲- ضد استعماری ۱۸
- ۶-۲-۲- ناسیونالیسم در ایران ۱۸
- ۷-۲-۲- گرایش های ناسیونالیستی از آغاز تا شهریور ۱۳۲۰ ۲۰
- ۱-۷-۲-۲- لیبرال ۲۰
- ۲-۷-۲-۲- مذهبی ۲۱
- ۳-۷-۲-۲- باستان گرا ۲۱
- ۸-۲-۲- ناسیونالیسم بعد از انقلاب اسلامی ۲۲
- ۹-۲-۲- رشد ناسیونالیسم ایرانی ۲۳

فصل سوم (رمان تاریخی؛ چیستی و زمینه ی پیدایش آن)

- ۳-۱- تعریف رمان تاریخی ۲۵
- ۳-۲- تاریخچه ی رمان تاریخی در اروپا ۲۵
- ۳-۳- ورود رمان های تاریخی به ایران ۲۶
- ۳-۴- زمینه های ظهور رمان تاریخی ۲۷
- ۳-۴-۱- زمینه های سیاسی-اجتماعی ۲۷
- ۳-۴-۱-۱- انقلاب مشروطه ۲۷
- ۳-۴-۱-۲- شکست انقلاب مشروطه ۲۸
- ۳-۴-۲- زمینه های فرهنگی ۲۹
- ۳-۴-۳- زمینه های فکری ۳۱
- ۳-۴-۴- تاریخچه ی رمان تاریخی فارسی ۳۱
- ۳-۴-۵- اشکالات و انتقادات ۳۲

فصل چهارم (هویت ملی در رمان تاریخی)

- ۴-۱- شمس و طغرا ۳۵
- ۴-۱-۱- معرفی نویسنده ۳۵
- ۴-۱-۲- معرفی شمس و طغرا ۳۶
- ۴-۱-۳- خلاصه ی داستان ۳۸
- ۴-۱-۴- تأثیر اوضاع اجتماعی- سیاسی شیراز در رمان شمس و طغرا ۴۲
- ۴-۱-۵- تأثیر ویژگی های شخصیتی نویسنده در داستان شمس و طغرا ۴۳
- ۴-۱-۶- عقاید مذهبی نویسنده ۴۵
- ۴-۱-۷- توصیف شهرها در داستان ۴۶
- ۴-۱-۸- توصیف شاهزادگان، حاکمان و دربار آنان ۴۸
- ۴-۱-۹- انعکاس باورها و عقاید جامعه در داستان ۴۹
- ۴-۱-۹-۱- تعصبات قومی و قبیله‌گی ۴۹
- ۴-۱-۹-۲- اعتقادات مذهبی ۵۰
- ۴-۱-۹-۳- باورهای مذهبی ۵۲
- ۴-۱-۹-۴- تقدیر و سرنوشت ۵۳
- ۴-۱-۹-۵- دعا و طلسم ۵۳
- ۴-۱-۹-۶- وفای به عهد ۵۴
- ۴-۱-۹-۷- باورهای طبی و دارویی ۵۵
- ۴-۱-۱۰- بازنمایی مؤلفه های هویت ملی در داستان ۵۵

- ۱-۱۰-۱-۴- بیگانه ستیزی ۵۵
- ۲-۱۰-۱-۴- یاد وطن و حس میهن دوستی ۵۷
- ۳-۱۰-۱-۴- تاریخ، تمدن، فرهنگ و مذهب مشترک ۵۹
- ۱۱-۱-۴- آرمان های اصلاح طلبانه ی نویسنده ۶۴
- ۱-۱۱-۱-۴- ایجاد نظم و برقراری قانون و عدالت ۶۴
- ۲-۱۱-۱-۴- وحدت ملی در سایه ی قانون ۶۵
- ۳-۱۱-۱-۴- انتقاد نویسنده از اوضاع کشور ایران ۶۵
- ۴-۱۱-۱-۴- اقتدار دولت مرکزی و رفاه و آسایش ۶۵
- ۱۲-۱-۴- نتیجه ۶۶
- ۲-۴- عشق و سلطنت ۶۷
- ۱-۲-۴- معرفی نویسنده ۶۷
- ۲-۲-۴- معرفی رمان عشق و سلطنت ۶۸
- ۳-۲-۴- خلاصه ی داستان ۶۹
- ۴-۲-۴- درون مایه ی رمان عشق و سلطنت ۷۲
- ۱-۴-۲-۴- آموزش مطالب تاریخی ۷۲
- ۲-۴-۲-۴- آموزش مطالب جغرافیایی ۷۳
- ۳-۴-۲-۴- توصیف اشخاص و مکان ها ۷۳
- ۴-۴-۲-۴- آداب، سنن، باورهای اجتماعی و مذهب ۷۴
- ۱-۴-۴-۲-۴- رسم گلاب دادن در مراسم خواستگاری ۷۴
- ۲-۴-۴-۲-۴- عقاید و مذهب مردم ۷۴
- ۳-۴-۴-۲-۴- محترم داشتن نور و روشنایی ۷۴
- ۴-۴-۴-۲-۴- مضرات میخوارگی و نوشیدن مسکرات ۷۵
- ۵-۴-۴-۲-۴- یادآوری جشن سده و نوروز ۷۵
- ۶-۴-۴-۲-۴- اصل و نسب عالی داشتن ۷۵
- ۷-۴-۴-۲-۴- دوری جستن از افراد بی اصل و نسب ۷۵
- ۸-۴-۴-۲-۴- مراسم دعا و نیایش ۷۵
- ۵-۲-۴- شخصیت کوروش در داستان عشق و سلطنت ۷۶
- ۱-۵-۲-۴- کوروش یک ایرانی مصلح و با غیرت ۷۷
- ۶-۲-۴- نمونه هایی از دیدگاه اصلاح گرایانه ی شیخ موسی نثری (نویسنده رمان) ۷۸
- ۱-۶-۲-۴- اصلاح قوانین قضایی ۷۸
- ۲-۶-۲-۴- رعایت قانون و حقوق شهروندی ۷۸

- ۷۹..... نوجویی و نوآوری ۳-۶-۲-۴
- ۸۰..... نقد فاصله ی طبقاتی ۴-۶-۲-۴
- ۸۰..... انتقاد از دربار شاهان ۵-۶-۲-۴
- ۸۱..... انتقاد از روحانیون زرتشتی ۶-۶-۲-۴
- ۸۱..... انتقاد از تربیت شاهزادگان ۷-۶-۲-۴
- ۸۲..... اصلاح قوانین به نفع مردم ۸-۶-۲-۴
- ۸۲..... مؤلفه های هویت ملی در داستان عشق و سلطنت ۷-۲-۴
- ۸۲..... استقلال طلبی و بیگانه ستیزی ۱-۷-۲-۴
- ۸۲..... آیین های مذهبی، ملی و آداب رسوم ۲-۷-۲-۴
- ۸۳..... برتری قوم ایرانی ۳-۷-۲-۴
- ۸۴..... فرهنگ، تمدن و تاریخ ملی ایران ۴-۷-۲-۴
- ۸۵..... وطن دوستی ۵-۷-۲-۴
- ۸۶..... زبان مشترک ۶-۷-۲-۴
- ۸۷..... هویت خودی و بیگانه ۷-۷-۲-۴
- ۸۸..... حس خود باوری ۸-۷-۲-۴
- ۸۹..... اعتقاد و گرایش نویسنده ۸-۲-۴
- ۹۰..... نتیجه ۹-۲-۴
- ۹۱..... دام گستران ۳-۴
- ۹۱..... معرفی نویسنده ۱-۳-۴
- ۹۳..... معرفی رمان دام گستران ۲-۳-۴
- ۹۴..... خلاصه ی داستان ۳-۳-۴
- ۹۶..... تحلیل رمان دام گستران ۴-۳-۴
- ۹۸..... برتری ایرانیان بر قوم عرب ۱-۴-۳-۴
- ۱۰۰..... مزدکیان در رمان دام گستران ۲-۴-۳-۴
- ۱۰۰..... رویارویی بالوی مزدکی و دستگاه سلطنت ۳-۴-۳-۴
- ۱۰۱..... علل شکست ساسانیان در رمان دام گستران ۵-۳-۴
- ۱۰۱..... اختلاف طبقاتی در جامعه ۱-۵-۳-۴
- ۱۰۲..... ظلم سلاطین و حاکمان ۲-۵-۳-۴
- ۱۰۲..... دخالت موبدان و روحانیون دین زرتشت ۳-۵-۳-۴
- ۱۰۴..... خرافه پرستی یزدگرد ۴-۵-۳-۴
- ۱۰۴..... خشم و خشونت بی حد و حصر شاه و تنفر رعایا از او ۵-۵-۳-۴

- ۱۰۶-۳-۴-۶- جلوه های ناسیونالیسم و بازتاب هویت ملی در رمان دام گستران..... ۱۰۶
- ۱۰۶-۳-۴-۱- میهن دوستی ۱۰۶
- ۱۰۷-۳-۴-۲- بیگانه ستیزی ۱۰۷
- ۱۰۹-۳-۴-۷- انتقام تاریخ (نتیجه) ۱۰۹
- ۱۱۱-۴-۴-۴- داستان باستان ۱۱۱
- ۱۱۱-۴-۴-۱- معرفی نویسنده ۱۱۱
- ۱۱۲-۴-۴-۲- معرفی رمان داستان باستان ۱۱۲
- ۱۱۳-۴-۴-۳- خلاصه ی داستان ۱۱۳
- ۱۱۵-۴-۴-۴- درون مایه ی داستان ۱۱۵
- ۱۱۵-۴-۴-۱- توصیف پدیده های طبیعی ۱۱۵
- ۱۱۶-۴-۴-۲- شیوه ی حکومت کیخسرو(کوروش) ۱۱۶
- ۱۱۷-۴-۴-۳- اطلاعات تاریخی ۱۱۷
- ۱۱۸-۴-۴-۴- اطلاعات جغرافیایی ۱۱۸
- ۱۱۹-۴-۴-۵- عقاید مذهبی و آداب و رسوم ۱۱۹
- ۱۲۰-۴-۴-۶- خصلت ایرانیان ۱۲۰
- ۱۲۰-۴-۴-۷- احوال بابلیان ۱۲۰
- ۱۲۱-۴-۴-۸- پند و اندرز ۱۲۱
- ۱۲۲-۴-۴-۵- مؤلفه های هویت ملی در داستان باستان ۱۲۲
- ۱۲۲-۴-۴-۱- میهن دوستی ۱۲۲
- ۱۲۳-۴-۴-۲- استقلال طلبی و بیگانه ستیزی ۱۲۳
- ۱۲۴-۴-۴-۳- تاریخ، تمدن و فرهنگ ۱۲۴
- ۱۲۵-۴-۴-۴- سروده های ملی و میهنی ۱۲۵
- ۱۲۵-۴-۴-۵- برتری ایرانیان ۱۲۵
- ۱۲۶-۴-۴-۶- نظرات اصلاح گرایانه ۱۲۶
- ۱۲۷-۴-۴-۱- انتقاد از سوءاستفاده ی کاهنان ۱۲۷
- ۱۲۷-۴-۴-۲- انتقاد از مأموران حکومت ۱۲۷
- ۱۲۸-۴-۴-۳- انتقاد از جهالت و نادانی مردم ۱۲۸
- ۱۲۹-۴-۴-۷- نتیجه ۱۲۹
- فصل پنجم**
- ۱۳۰-۴-۴-۷- (نتیجه گیری) ۱۳۰
- ۱۳۵-۴-۴-۷- پی نویسنده ۱۳۵

جدول نشانه های اختصاری

حاصل مصدر	ح.مص
رجوع کنید	ر.ک.
صلی الله علیه و آله و سلم	ص
علیه السلام	ع
میلادی	م.
هجری شمسی	هـ.ش
هجری قمری	هـ.ق

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

دخالت بیگانگان در دوره ی مشروطه (۱۲۸۴-۱۳۰۰ش) و پیش از آن در ایران و بی کفایتی شاهان قاجار و هم چنین هرج و مرجی که از این اوضاع بر کشور تحمیل شده بود؛ بر روی هم شرایطی را به وجود آورد تا نویسندگان ملی گرا، رمان نویسی تاریخی را با هدف یادآوری افتخارات گذشته ی ایران پایه ریزی نمایند.

اولین رمان های تاریخی فارسی در واقع جلوه گاه روحیه ی وطن دوستی و هویت جویی بود که نویسندگان آن ها در نظر داشتند با آموزش تاریخ ایران و تأثیر گذاشتن بر مخاطبان با سواد، گامی در راه بیداری جامعه ی آشوب زده ی خود بردارند.

این پژوهش در پنج فصل تنظیم شده است: فصل اول: کلیات، فصل دوم: هویت ملی و

ناسیونالیسم، فصل سوم: رمان تاریخی؛ چیستی و زمینه ی پیدایش آن، فصل چهارم: هویت ملی در رمان های تاریخی شمس و طغرا، عشق و سلطنت، دام گستران و داستان باستان که اولین رمان های تاریخی فارسی به شمار می روند و در سال های ۱۲۸۴-۱۳۰۰ شمسی نوشته شده اند و فصل پنجم که به جمع بندی و نتیجه گیری اختصاص یافته است.

این پایان نامه بر آن است، در حد توان به باز نمایی مؤلفه های هویت ملی در اولین رمان های تاریخی فارسی بپردازد و اهمیت هر یک را در بیداری و وحدت ملی ایرانیان بررسی نماید.

۱-۲- مسئله ی تحقیق

رمان های تاریخی که حوادث گذشته و شخصیت های برجسته ی تاریخی در آن بازسازی و بازآفرینی می شوند، محصول نهضت رومانتیسم در اروپاست که جنبش های سیاسی و اجتماعی و گسترش شهرنشینی در پیدایش آن نقش مهمی داشته اند.

در ایران با وقوع انقلاب مشروطه و بروز فردگرایی نوعی خودآگاهی و تجددخواهی به وجود آمد که زمینه ساز رمانهای تاریخی گردید؛ یعنی، وقتی عوامل و شرایطی خاص، زمینه های شکست انقلاب مشروطه را رقم زد، ملت ایران با این سؤال مهم رو به رو شد که چرا از آن همه شکوه و عظمت گذشته ی ایران دیگر خبری نیست؟

نویسندگانی چون خسروی، نثری، صنعتی زاده و بدیع که آثارشان را طی سال های (۱۲۸۴-۱۳۰۰ش) نوشته اند و دوره ی مشروطه و پیش از آن را تجربه کرده اند؛ تحت تأثیر مسایل سیاسی و

اجتماعی آن روزگار و حس میهن دوستی نسبت به نیاز آن روز جامعه از خود حساسیت نشان داده، گونه‌ی تازه‌ای را از رمان به نام «رمان تاریخی» پدید آوردند که هدفشان بیش‌تر آموزش تاریخ و احیای هویت ملی ایرانیان در برابر بیگانگان بود.

این پژوهش بر آن است در حد توان به بازنمایی مؤلفه‌های هویت ملی در رمان‌های تاریخی شمس و طغرا از محمد باقر میرزا خسروی، عشق و سلطنت از شیخ موسی نثری، دام گستران از عبدالحسین صنعتی زاده‌ی کرمانی و داستان باستان از محمد حسن خان بدیع پردازد و نقش و اهمیت هر یک از آن‌ها را در بیداری و وحدت ملی ایرانیان بررسی نماید.

۱-۳- سوالات تحقیق

پرسش‌هایی که در این پایان‌نامه سعی شده به آنها پاسخ داده شود، از این قرارند:

۱- رمان‌های تاریخی فارسی دوره‌ی اول از (۱۲۸۴-۱۳۰۰ ش) چه نسبتی با تعریف هویت ملی و برشمردن مؤلفه‌های آن دارند؟

۲- رمان‌های تاریخی به چه شکلی هویت ملی را در دوره‌ی مورد پژوهش ما نشان می‌دهند؟

۳- آیا مؤلفه‌های هویت ملی مانند زبان، نژاد، دین، مذهب، وطن و تاریخ مشترک در نظر هر یک از نویسندگان رمان‌های تاریخی آن دوره به صورت یکسانی بازنمایی شده، یا تکیه بر صورت‌های مختلف آن مؤلفه‌ها بوده است؟

۱-۴- مواد و روش انجام تحقیق

روش تحقیق، ترکیبی از روش توصیفی و تحلیل محتواست و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای می‌باشد. مطالب اصلی این تحقیق از طریق چهار رمان شمس و طغرا، عشق و سلطنت، دام گستران و داستان باستان به دست آمده است.

رمان شمس و طغرا و عشق و سلطنت به دلیل تجدید چاپ در سال‌های اخیر با کمی جست و جو در کتابفروشی‌های معتبر تهران خریداری شد اما دو رمان دیگر؛ یعنی، داستان باستان و دام گستران که تا حال (زمان تحقیق) تجدید چاپ نشده است بعد از جست و جوی فراوان و با مراجعه حضوری به کتابخانه‌های ملی ایران در تهران و آستان قدس رضوی در مشهد به صورت اسکن و چاپ از روی نسخه اصلی آن که تقریباً ۹۰ سال از چاپ اول آن‌ها در بمبئی می‌گذرد بدست آمد. جلد دوم دام گستران از

کتابخانه ی خصوصی شادروان مجتبی مینوی اهدایی به دانشگاه تهران یافت شد و مانند چاپ اول از روی نسخه اصلی آن کپی شد و مورد استفاده قرار گرفت.

تحقیق در ابتدای کار به چهار بخش اصلی تقسیم شد که در این چهار بخش به ترتیب هویت ملی، ناسیونالیسم، شرایط اجتماعی-سیاسی، فرهنگی و زمینه های فکری ظهور رمان های تاریخی و هویت ملی در چهار رمان یاد شده مورد بررسی قرار گرفت. سپس مطالب هر بخش از کتاب های منبع گردآوری و فیش برداری گردید و پس از تنظیم و طبقه بندی یادداشت ها به نگارش و تحلیل و تکمیل متن و ارجاعات پرداخته شد.

۱-۵- پیشینه ی تحقیق

درباره ی رمان های تاریخی و نویسندگان آن ها کتاب ها و پژوهش هایی موجود است که عمده ترین آن ها عبارتند از:

از صبا تا نیما: یحیی آرین پور؛ نویسنده در جلد دوم این کتاب پس از آوردن مقدمه ای درباره سابقه ی رمان و رمان نویسی در ایران به توضیح رمان های آموزشی و تاریخی می پردازد و در ادامه ضمن معرفی نویسندگان این گونه رمان ها و ارائه ی زندگی نامه مختصری از آن ها به خلاصه داستان هر یک از کتاب ها اشاره می کند و تحلیل مختصری برگرفته از مقاله های محققین داخلی و خارجی می آورد اما به موضوع هویت ملی در این رمان ها آن طور که مورد پژوهش ماست نمی پردازد علاوه بر این آرین پور در جلد سوم این کتاب (از نیما تا روزگار ما) به معرفی شانزده نفر از رمان نویسان معاصر ایران از جمله عبدالحسین صنعتی زاده کرمانی نویسنده ی دام گستران می پردازد و به زندگی نامه او به طور خلاصه اشاره می کند و به آوردن نقد و نظرهای چند تن از خاورشناسان درباره ی او بسنده می کند.

ادوار نثر فارسی از مشروطه تا انقلاب اسلامی: هرمز رحیمیان؛ نویسنده در این اثر به موضوع رمان نویسی در پیش و پس از مشروطه، عوامل رویکرد نویسندگان عصر مشروطه به نوشتن رمان تاریخی، تعریف رمان تاریخی و شرح مختصری از احوال نویسندگان و آثار آنان می پردازد و به مؤلفه های هویت ملی در رمان های تاریخی ۱۲۸۴ تا ۱۳۰۰ شمسی اشاره ای ندارد.

سیر و نقد و تحلیل رمان های تاریخی فارسی (۱۲۸۴ تا ۱۳۳۲ شمسی): محمد غلام؛ در این اثر اول به زمینه های سیاسی-اجتماعی و فرهنگی پیدایش رمان های تاریخی فارسی در ایران اشاره می شود و بعد نویسنده به تاریخچه و سیر تألیف رمان های تاریخی فارسی اشاره می کند و با معرفی

نویسندگان و آثار این دوره، نقد و تحلیل عناصر داستان را در این رمان ارایه می نماید. این اثر در تألیف این نوشتار مفید فایده بوده و بسیار مورد استفاده قرار گرفته است.

رمان تاریخی: گئورگ لوکاچ؛ این اثر بیشتر به بحث های نظری و فلسفی درباره ی رمان تاریخی می پردازد و شرایط اجتماعی و تاریخی پیدایش رمان تاریخی را در غرب بررسی می کند.

صد سال داستان نویسی ایران: حسن میرعابدینی؛ نویسنده در بخش اول کتاب با عنوان (جست و جوی هویت و امنیت) علت پیدایش رمان های ایرانی را -از جمله رمان های تاریخی فارسی- در فضای سیاسی- اجتماعی و فرهنگی مشروطه بررسی و با معرفی این رمان ها به ویژگی فکری نویسندگان آنها به اختصار اشاره می کند.

دیداری با اهل قلم: غلامحسین یوسفی؛ نویسنده در بخشی از جلد دوم کتاب خود با عنوان «داستان پرداز تاریخ» اول اهمیت تاریخ را یادآوری می کند، در ادامه شرحی را از زندگی و افکار و آثار محمد باقر میرزا خسروی نویسنده رمان تاریخی شمس و طغرا به تفصیل می آورد. این بخش از کتاب تحلیلی است عالمانه از اوضاع و احوال آشفته ی شیراز در زمان استیلای مغولان بر ایران که یوسفی توانسته مطالب خود را با اشراف بر تاریخ همراه نمونه هایی از رمان شمس و طغرا با ذکر صفحه به خوانندگان عرضه نماید.

از بررسی آثار یاد شده چنین بر می آید اگر چه برخی از این آثار به هویت ملی اشاره ای دارند اما از این منظر وارد بحث های جزئی تر نشده اند و در این پژوهش ها بازنمایی مؤلفه های هویت ملی در رمان های تاریخی فارسی (۱۲۸۴-۱۳۰۰ش) به طور مشخص مورد پژوهش قرار نگرفته اند.

۱-۶- هدف و ضرورت انجام تحقیق

در طول تاریخ به ویژه در زمان حاضر که ما بیش تر مورد هجوم بیگانگان بوده ایم؛ توجه خاص به مؤلفه های هویت ملی و تأکید بر داشتن استقلال سیاسی و اقتصادی ایران و عدم مداخله بیگانگان از اهمیت فراوانی برخوردار است.

شناخت دغدغه ی ایرانیان در طول تاریخ برای حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور و خطراتی که همواره آنها را تهدید کرده است به ما کمک می کند که جایگاه و نقش مؤلفه های هویت ملی را در برانگیختن غیرت ایرانی در برابر استعمارگران بهتر بشناسیم؛ از این رو تقویت هر یک از این مؤلفه ها و آگاهی مردم از تأثیرات شگرف آن در برابر سلطه ی غرب به ویژه سلطه ی فزاینده ی اقتصادی و فرهنگی آمریکا و متحدانش در کشورهای در حال توسعه و عقب مانده می تواند عامل وحدت بخشی در

اتحاد ملت ایران برای دفع هر سلطه و تجاوزی باشد و در نهایت به ایجاد یکپارچگی سیاسی و وحدت ملی بینجامد.

تاریخ اجتماعی ایران در سالهای ۱۲۸۴-۱۳۰۰ شمسی که انقلاب مشروطه را تجربه کرده است و به دنبال آن با اشغال ایران و آشوب های داخلی مواجه بوده ایم به ما نشان می دهد که دغدغه ی هویت ملی بی آنکه برنامه ریزی دولتی پشت آن باشد و پیش از آن که دولتی ملی و مقتدر در ایران تشکیل شود به روشنی در میان ایرانیان وجود داشته است.

این پژوهش می تواند از این نظر ضرورت داشته باشد که مؤلفه های این دغدغه را علی رغم فقدان برنامه های مهندسی شده و ترویج ناسیونالیسم از پیش طراحی شده، واکاوی و آشکار می سازد و بدین گونه نشان می دهد، که توجه به هویت ملی در میان ایرانیان فراتر از یک ایدئولوژی رسمی برای حکومت ها بوده است.

فصل دوم

هویت ملی و ناسیونالیسم

۲-۱- هویت ملی

انسان ها از زمانی که ملتی واحد شناخته شدند و در سرزمینی مشترک با هم زندگی کردند، دارای هویتی جمعی گردیدند این هویت های جمعی در سطوح مختلف شکل گرفت. ساکنان یک سرزمین اول خویشاوندی و هم طایفگی و هم محلی را تجربه کردند و بعد در سطحی وسیع تر

همشهری و هم وطن و هم مذهب یکدیگر شدند. تعلق خاطر آنان به سرزمینی که با هم در آن زندگی می کردند باعث شد تا در ابعاد مختلف اجتماعی، جغرافیایی، تاریخی، دینی، فرهنگی و... به هویتی دست یابند که آن را «هویت ملی» می نامند.

« هویت ملی از مفاهیم جدید عصر مدرن و پسامدرن است که به اعتقاد برخی از صاحب نظران بعد از رنسانس پدید آمده است» (شمشیری، ۱۳۷۸: ۹).

می توان گفت هویت هر ملتی در بستری از تاریخ شکل می گیرد و معانی گوناگونی می یابد. بنابراین نمی توان عواملی را مانند نژاد، سرزمین، زبان، میراث فرهنگی مشترک و... به تنهایی ملاک شناخت هویت ملی دانست بلکه لازم است مجموعه ای از این ابعاد در تشکیل هویت ملی یک کشور در نظر گرفته شود.

با توجه به نقش تعیین کننده ای که هویت ملی در حوزه های فرهنگ، اجتماع، سیاست و حتی اقتصاد دارد، این نوع هویت از فراگیرترین و مشروع ترین سطح آن در نظام های اجتماعی به شمار می رود (همان: ۴۱).

۲-۱-۱- ابعاد هویت ملی

هویت ملی مقوله ای مرکب است با ابعاد مختلفی چون: اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، سیاسی، دینی، فرهنگی، زبانی و ادبی. بنابراین وابستگی و وفاداری هر فرد به جامعه، آگاهی داشتن از گذشته تاریخی خود، دل بستن به آب و خاک و وطنی که در آن زندگی می کند، وابستگی به دولت و نظام سیاسی مشترک، پایبندی به دین و آیین مشترک، داشتن میراث فرهنگی که آحاد مردم آن سرزمین آگاهانه به آن افتخار می کنند مثل اساطیر و افسانه ها و به طور کلی ادبیات مکتوب یک ملت، دیوان های اشعار، آثار منظوم و منثور، ترانه ها، تصنیف ها و... همگی از عناصر مهم تشکیل دهنده هویت ملی به حساب می آیند.

۲-۱-۲- تشکیل (تکوین) ملت

تعریف های متفاوتی از «ملت» ارائه شده است و در این باره وحدت نظر وجود ندارد. « برخی آن را پدیده ای روان شناختی و برخی دیگر پدیده ای تاریخی و جامعه شناختی می دانند» (قمری، ۱۳۸۰: ۱۰). ولی از مجموع نظراتی که درباره ی ملت وجود دارد، می توان گفت: « ملت گروهی از افراد است که به وسیله ی عناصر پیوند دهنده ای چون زبان، نژاد، مذهب، سرزمین یا محدوده جغرافیایی، تاریخ و

فرهنگ، روابط اقتصادی و عوامل سیاسی با یکدیگر متحد شده اند» (همان جا). بنابراین عناصر مهم پیدایش یک ملت عبارتند از: زبان، نژاد، مذهب، وحدت سرزمین، محدوده جغرافیایی، بستگی و عشق به خاک (وطن)، تاریخ، سنت ها و فرهنگ مشترک، روابط اقتصادی (به نظر مارکسیست ها)، عامل سیاسی (دولت های مقتدر) (همان: ۱۶). اما عامل سیاسی نقش مهم تر و موثرتری در پیدایش ملت ها دارد و عوامل دیگر در مرتبه بعدی قرار می گیرند.

مطالعه ی تاریخ به ما نشان می دهد که دولت های مقتدر عامل مؤثری برای وحدت گروه های پراکنده مردم به شمار می روند. آن ها می توانند گروه های پراکنده را دور خود جمع کنند و در سرزمینی مشخص اسکان دهند و ملت های جدیدی را به وجود آورند و برای آنان که تابعشان می شوند هویت جدیدی ایجاد نمایند. دولت ها می توانند با تحریک احساسات ناسیونالیستی مردم را برای حفظ سرزمینشان در جنگ ها متحد کنند (همان: ۱۶).

ملت زمانی تشکیل شد که دولت های مدرن در چارچوب مرزبندی های جدید به وجود آمد (احمدی، ۱۳۸۲: ۱۲). اما آن طور که از دستاوردهای پژوهشگران غربی و ایرانی بر می آید، سابقه تشکیل ملت و هویت ملی در ایران را می توان در اوایل دوره ساسانیان سراغ گرفت. در این جا می توان به نظریه ی آنتونی اسمیت، از برجسته ترین نظریه پردازان بحث های ناسیونالیسم، قومیت و دولت-ملت، اشاره کرد که استدلال خود را مبنی بر وجود «ملت» های ماقبل مدرن و ماقبل ناسیونالیسم بر اساس وجود چند مورد تاریخی مهم همچون ایران، چین، هند و... قرار می دهد (احمدی، ۱۳۸۵: ۱۲). همچنین آرمسترانگ از ایران به عنوان یک ملت کهن دارای تمدن، فرهنگ و تاریخ یاد می کند (همان: ۱۳). و برخی پژوهشگران ناسیونالیسم تا آن جا پیش رفته اند که ظهور دولت متمرکز را به مفهوم دقیق و علمی آن از ابتکارات ایرانیان عصر باستان می دانند (همان جا).

هویت ملی هر ملت در درجه ی نخست زاینده ی محیط جغرافیایی آن ملت است و فلات ایران بدون تردید گاهواره ی هویت ایرانی است (مجتهدزاده، ۱۳۸۴: ۸۰). ایرانیان در طول تاریخ پرفراز و نشیب خود، چه آن زمان که به وسیله بیگانگان تهدید می شده و چه زمانی که به خلق آثار فرهنگی و ادبی مثل شاهنامه پرداخته و یا در دوره معاصر که در برابر غرب و مدرنیته قرار گرفته، همواره به موضوع هویت خود نظر داشته اند. اما نکته ی مهم و اساسی این است که تصور موجود از هویت ایرانی به عنوان جامعه ی دارای فرهنگ، تاریخ و سرزمین در چه دوره ای به وجود آمد؟

گروه های قوم گرا، چپ گرایان و محققان متأثر از رهیافت های نوین مطالعات ناسیونالیسم یا پست مدرن معتقدند که بدین گونه تصویرپردازی از ایران، یعنی؛ تصور موجود از هویت و ملت ایرانی